

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Факультет психології
Кафедра психології розвитку**

ПРЕНАТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ БАТЬКІВСТВА

***МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ***

Для студентів галузі знань – **05 Соціальні та поведінкові науки**
Спеціальність – **053 Психологія**
Спеціалізація – **психологія розвитку**
Освітній рівень – **магістр**
Вид дисципліни – **дисципліна з циклу вибору
студентів**

**Київ
Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова
2021**

УДК 378.016:[159.9 - 055.52+159.922.7 – 053.13] (075.8)

П 73

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 9 від 28 січня 2021 року)*

Рецензенти:

Яблонська Т. М., доктор психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор;

Найдьонова Г.О., кандидат психологічних наук, доцент кафедри спеціальної психології та медицини Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доцент.

П 73 Пренатальна психологія та психологія батьківства :
методичні рекомендації до вивчення навчальної дисципліни.
Навчально-методична розробка / уклад. Н. М. Булатевич. –
Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021. – 40 с.

Пропоновані методичні рекомендації призначені для студентів магістратури факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, які навчаються на освітньо-науковій програмі “Психологія” (спеціалізація “психологія розвитку”). В розробці представлено мету, завдання та структуру навчальної дисципліни, особливості організації оцінювання. В тематично-змістовій частині методичних рекомендацій слухачі ознайомлюються з детальним планом лекційних та семінарських занять, до кожного з яких є перелік рекомендованої основної та додаткової літератури, а також завдання для самостійної роботи. У додатках містяться допоміжні матеріали, необхідні для успішного опанування курсу.

УДК 378.016:[159.9 - 055.52+159.922.7 – 053.13] (075.8)

© Булатевич Н. М.

© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2021

ЗМІСТ

1. Загальні положення	4
2. Структура навчальної дисципліни.....	7
3. Тематично-змістова частина курсу.....	8
Психологія батьківства.....	8
Пренатальна психологія	12
4. Питання до комплексного підсумкового модулю	16
5. Рекомендована література.....	18
6. Додатки.....	21
Додаток А	
Малюнковий тест “Я і моя дитина” Г. Г. Філіпової	21
Додаток Б	
Методика “Батьківський твір” О. А. Карабанової	26
Додаток В	
Методика діагностики прихильності дитини до матері Н. Каплан.....	32
Додаток Г	
Приклад програми занять з використанням проєктивних технік для пари, яка очікує дитину	38

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Навчальна дисципліна “Пренатальна психологія та психологія батьківства” є складовою освітньо-професійної програми підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем “магістр” з напрямку підготовки “психологія”, спеціальності – “психологія” (8.03010201).

Дана дисципліна є дисципліною вибору студентів (ДВС 5.01) за спеціалізацією “психологія розвитку” (вибірковий блок 5).

Викладається у 1 семестрі 2 курсу **магістратури** в **обсязі – 120 год. (4 кредити ECTS)**, зокрема: *лекції – 20 год., семінарські заняття – 20 год., самостійна робота – 80 год.* У курсі передбачено 2 змістових модулі та 2 модульні контрольні роботи. Завершується дисципліна – **іспитом**.

Мета дисципліни – формування знань, умінь та навичок аналітичної та практичної роботи в галузі пренатальної психології.

Завдання – засвоєння понятійно-категоріального апарату пренатальної психології та психології батьківства, основних теоретичних та науково-практичних проблем пренатальної психології; методів, технологій та технік роботи пренатального психолога.

Структура курсу. В результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

знати: історію становлення, основні завдання та напрямки досліджень у галузі пренатальної психології; основні теоретичні підходи до розуміння біологічного, етнокультурного та психологічного аспектів батьківської сфери особистості; структуру, функції та онтогенез батьківської сфери; закономірності становлення психіки людини у пренатальний період, психологічні аспекти пологів, післяпологового періоду та грудного вигодовування;

вміти: аналізувати та порівнювати психологічні теорії розвитку психіки у пренатальний період; аналізувати та порівнювати теоретичні підходи до розуміння батьківської сфери особистості; проводити психологічну діагностику батьківської сфери особистості, організовувати та проводити тематичні заняття для майбутніх батьків з використанням сучасних психологічних технологій та технік; застосовувати знання в галузі пренатальної психології в консультативній практиці з клієнтами.

Місце дисципліни в структурно-логічній схемі спеціальності. Навчальна дисципліна “Пренатальна психологія та психологія батьківства” є складовою циклу дисциплін зі спеціалізації “психологія розвитку” з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня “магістр” за спеціальністю “психологія”.

Зв’язок з іншими дисциплінами. Засвоєння дисципліни “Пренатальна психологія та психологія батьківства” ґрунтується на знаннях з дисциплін

“Загальна психологія”, “Психологія особистості”, “Вікова психологія”, “Психодіагностика”, “Основи психологічного консультування”.

Контроль знань та організація оцінювання студентів

Оцінювання результатів навчання відбувається відповідно до “Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка”, затвердженого Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка 7 травня 2018 року (протокол № 10) та введеного в дію Наказом № 716/32 від 31 серпня 2018 року.

Семестрове оцінювання:

1. Усна відповідь / виступ перед аудиторією / участь у дискусії.
2. Робота в міні-групах.
3. Вирішення практичних завдань (ситуацій).
4. Виконання завдань для самостійної роботи.
5. Модульні контрольні роботи.

Форми оцінювання Кількість балів	Робота в міні-групах	Вирішення практичних завдань (ситуацій)	Усна відповідь / виступ перед аудиторією / участь у дискусії	Виконання завдань для самостійної роботи	Модульна контрольна робота
Максимум – 60 балів	56*2= 10	56*2= 10	5*2=10	106*2 = 20	5*2 = 10
Мінімум – 36 балів	6	6	6	12	6

Мінімальний бал, який має бути отриманий студентом за відповідними формами оцінювання, складає 36 балів. У випадку, якщо здобувач освіти під час семестру набрав кількість балів меншу ніж 36, він може бути недопущений до підсумкового оцінювання. Максимальний бал, який може бути отриманий студентом за семестр, складає 60 балів. Передбачені форми семестрового оцінювання сумарно не можуть перевищувати 60 балів.

Підсумкове оцінювання – у формі іспиту.

Максимальна оцінка під час складання іспиту – 40 балів, до яких додаються бали, отримані студентом під час роботи на семінарських заняттях та за виконання завдань для самостійної роботи.

Для отримання загальної позитивної оцінки з дисципліни оцінка на іспиті не може бути меншою 24 балів (60% від максимально можливої для цієї форми контролю). У випадку коли студент на іспиті набрав менше 24 балів, останні не додаються до семестрової оцінки (незалежно від кількості балів, отриманих під час семестру). У відомості в колонці “бали за іспит” ставиться “0”, а в колонку “підсумкова оцінка” переноситься лише

кількість балів, отриманих під час семестру (п. 7.1.5 “Положення про організацію освітнього процесу у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка”).

Якщо здобувач освіти, допущений до семестрового контролю, не бере в ньому участі із залежних від нього причин, вважається, що контроль не складено й отримана оцінка – “0” балів (“незадовільно”). Про незалежні від здобувача причини (зокрема тимчасову непрацездатність через хворобу), які можуть виправдати його відсутність, він має негайно повідомити заступника декана із навчальної роботи.

Максимальна підсумкова оцінка з дисципліни може становити 100 балів.

Вид контролю	Кількість балів
Робота в міні-групах	1-10
Вирішення практичних завдань (ситуацій)	1-10
Усна відповідь / виступ перед аудиторією / участь у дискусії	1-10
Виконання завдань для самостійної роботи	1-20
Модульні контрольні роботи	1-10
Разом	до 60
Семестровий контроль (іспит)	до 40
Всього	до 100

При цьому, кількість балів:

- **1-34** відповідає оцінці “незадовільно” з обов’язковим повторним вивченням дисципліни;
- **35-59** відповідає оцінці “незадовільно” з можливістю повторного складання;
- **60-64** відповідає оцінці “задовільно” (“достатньо”);
- **65-74** відповідає оцінці “задовільно”;
- **75-84** відповідає оцінці “добре”;
- **85-89** відповідає оцінці “добре” (“дуже добре”);
- **90-100** відповідає оцінці “відмінно”.

Шкала відповідності

Відмінно	90-100
Добре	85-89
	75-84
Задовільно	65-74
	60-64
Незадовільно	0-59

2. СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		лекції	семінари	С/Р
Змістовий модуль 1. Психологія батьківства				
1	Пренатальна психологія та психологія батьківства як галузь науки та психологічної практики	2	2	8
2	Батьківство як системний феномен	2	2	8
3	Батьківство як біологічний та культурно-історичний феномен	2	2	8
4	Стадії розвитку батьківства	2	2	8
5	Психологічні аспекти бaтьківства	2	2	8
Змістовий модуль 2. Пренатальна психологія				
6	Психологічні аспекти планування вагітності	1	2	8
7	Психологія вагітності та материнства	2	2	8
8	Розвиток психіки в пренатальний період	2	2	8
9	Психологічні аспекти пологів	2	2	8
10	Психологічний супровід грудного вигодовування	2	2	8
	ВСЬОГО	20	20	80

Загальний обсяг – 120 год., зокрема:

- лекції – **20 год.**;
- семінари – **20 год.**;
- самостійна робота – **80 год.**

3. ТЕМАТИЧНО-ЗМІСТОВА ЧАСТИНА КУРСУ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ПСИХОЛОГІЯ БАТЬКІВСТВА

Лекція 1. Пренатальна психологія та психологія батьківства як галузь науки та психологічної практики (2 год.)

Пренатальна психологія: підходи до визначення. Предмет пренатальної психології та психології батьківства. Виникнення та становлення пренатальної психології. Розвиток уявлень про психічне життя до народження в донауковий етап становлення психології. Акумуляція знань про пренатальний період розвитку психіки в кінці XIX – на початку XX сторіччя. Оформлення пренатальної психології в окрему галузь психологічної науки. Завдання та актуальні напрямки досліджень у пренатальній психології та психології батьківства. Методи пренатальної психології.

Завдання та напрямки діяльності пренатального психолога: організація та проведення груп психологічного супроводу вагітних, підготовки до пологів, супровід грудного вигодовування, індивідуальне консультування та психотерапія.

Семінарське заняття 1. Історія становлення та сучасний стан розвитку пренатальної психології (2 год.)

1. Пренатальна психологія та психологія батьківства: підходи до визначення та обґрунтування.

1.1. Еклектично-дилетантський підхід.

1.2. Медико-редукціоністський підхід.

1.3. Психолого-редукціоністський підхід.

1.4. Біопсихосоціальна модель пренатальної психології в концепції І. В. Добрякова.

2. Асоціації пренатальних психологів: історія створення та напрямки роботи.

3. Організація діяльності пренатального психолога в медичних закладах та психологічних центрах.

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 6, 8.

Додаткова: 1, 14, 32, 33.

Лекція 2. Батьківство як системний феномен (2 год.)

Багатоманіття теоретичних підходів до розуміння феномену батьківства. Батьківство як частина особистісної сфери чоловіка/жінки. Батьківство як умова розвитку дитини. Структура батьківства як системного феномену (Р. В. Овчарова): ціннісні орієнтації подружжя, батьківські установки та очікування, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківська відповідальність та стиль сімейного виховання. Когнітивна, емоційна та поведінкова складові батьківства.

Дитячо-батьківські взаємини як характеристика сімейної системи. Психологічні характеристики дитячо-батьківських взаємин: теорія прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт), шість фундаментальних рухів (Р. Франк), типи батьківського ставлення (Г. Я. Варга), батьківська позиція (А. С. Макаренко, А. Співаковська) та ін. Включеність та превалювання як узагальнені параметри дитячо-батьківських взаємин.

Семінарське заняття 2. Батьківство як системний феномен (2 год.)

1. Структура батьківства як системного феномену (Р. В. Овчарова).
2. Чинники формування батьківства.
3. Психологічні характеристики дитячо-батьківських стосунків.
4. Методи діагностики дитячо-батьківських стосунків. Структура написання психологічного заключення за результатами діагностики.

Рекомендована література:

Основна: 3, 7.

Додаткова: 13, 19, 26, 29, 31.

Лекція 3. Батьківство як біологічний та культурно-історичний феномен (2 год.)

Філогенез батьківства. Батьківська поведінка у тварин. Релізери батьківської поведінки на різних етапах розвитку психіки. Батьківство як біологічний феномен. Нейрогуморальна регуляція батьківської поведінки. Батьківська поведінка та феромони. Батьківський інстинкт: міф чи реальність?

Батьківство в історичній перспективі. 6 стилів ставлення до дитинства (Л. Демоз). Історичність материнських установок (Е. Бадінтер). Батьківство та культура (І. С. Кон, М. Мід). Культурні моделі батьківської поведінки.

Семінарське заняття 3. Батьківський інстинкт: міф чи реальність (семінар-диспут, 2 год.)

1. Загальна характеристика репродуктивної сфери особистості.
2. Біологічні засади батьківства.
3. Культурно-історичні моделі батьківства.

Рекомендована література:

Основна: 3, 5, 7, 10.

Додаткова: 6, 7, 8, 18, 20, 29.

Лекція 4. Стадії розвитку батьківства (2 год.)

Батьківство в контексті онтогенетичного розвитку особистості (Т. Бенедек, Е. Еріксон та ін.). Стадії розвитку батьківства (Г. Філіпова, Е. Галінські). Онтогенез батьківської сфери особистості, критичні періоди формування батьківської позиції, трансляція сімейних сценаріїв. Життєвий цикл сім'ї та батьківство (М. С. Лобб).

Семінарське заняття 4. Розвиток батьківства (семінар-диспут, 2 год.)

1. Аналіз та порівняння стадій розвитку батьківства в психологічних теоріях.
2. Стадії розвитку батьківства в контексті розвитку особистості чоловіка/жінки. Батьківство та дитячо-батьківські стосунки.
3. Батьківство в контексті онтогенеза дитини.
4. Батьківство та життєвий цикл сім'ї.

Рекомендована література:

Основна: 3, 7, 10.

Додаткова: 2, 18, 19, 20.

Лекція 5. Психологічні аспекти батьківства (2 год.)

Психологія батьківства. Культурно-історична природа батьківства. Батьківство в системі дитячо-батьківських та сімейних стосунків. Функції

батька та психічний розвиток дитини. Батьківство та розвиток особистості чоловіка.

Семінарське заняття 5. Батьківство та особистість чоловіка і дитини (2 год.)

1. Моделі батьківства в сучасному суспільстві: загальна характеристика.
2. Батьківство та емоційний розвиток дитини.
3. Батьківство та когнітивний розвиток дитини.
4. Батьківство та соціальний розвиток дитини.
5. Батьківство та особистість чоловіка.

Рекомендована література:

Основна: 4, 7, 10.

Додаткова: 2, 5, 15, 25.

Завдання для самостійної роботи (модуль 1)

1. Підготуйте повідомлення на тему “Етнографія батьківства” (на прикладі будь-якої культури на вибір).
2. Перегляд документального фільму “Немовлята”. Під час перегляду оцінити особливості дитячо-батьківської взаємодії за параметрами, розглянутими на лекції 2.
3. Есе на тему “Батьківство в психологічних теоріях” (одна теорія за вибором).
4. Проведіть психологічну діагностику батьківської сфери клієнта та особливостей дитячо-батьківських стосунків. Напишіть психологічне заключення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

ПРЕНАТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ

Лекція 6. Психологічні аспекти планування вагітності (2 год.)

Психологічна готовність до батьківства. Діагностика психологічної готовності до материнства. Проективна методика “Я і моя дитина”. Материнська домінанта. Психологічна готовність до материнства (М. Ланцбург, Г. Філіпова, Ю. Мещерякова та ін.). Психологія зачаття: індивідуальні типи планування вагітності. Технології роботи з сім’єю, яка планує дитину.

Семінарське заняття 6. Психологічні аспекти планування вагітності (2 год.)

1. Історія зачаття в контексті життєвого сценарію клієнта в консультативній практиці психолога.
2. Техніки роботи з історією зачаття: робота з листівками, написання історій та ін.

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9.

Додаткова: 1, 12, 24, 30, 32, 33.

Лекція 7. Психологія вагітності та материнства (2 год.)

Материнство в концепції Г. Г. Філіпової. Материнство як частина особистісної сфери жінки. Поняття материнської потребнісно-мотиваційної сфери особистості: зміст та структура. Поняття гештальту немовляцтва. Онтогенез материнської сфери. Взаємодія з власною матір’ю як етап розвитку материнства. Розвиток материнської сфери в ігровій діяльності. Етап нянькання. Диференціація мотиваційних засад материнської та статевої сфер. Етап взаємодії з власною дитиною.

Фізіологія та психологія вагітної жінки. Формування діади “мати – дитина” під час вагітності. Стилі переживання вагітності (Г. Г. Філіпова). Психологічний компонент гестаційної домінанти (І. В. Добряков). Розвиток материнської сфери під час вагітності.

Ускладнена вагітність. Психологічні чинники ускладненої вагітності. Роль ранніх стосунків з власною матір’ю. Психологічні аспекти ранньої та пізньої вагітності. Технології психологічного супроводу вагітності.

Семінарське заняття 7. Організація діяльності курсів для майбутніх батьків (2 год.)

1. Особливості організації курсів для вагітних.
2. Тематичні напрямки та зміст курсів для майбутніх батьків.
3. Методи психологічної діагностики в роботі з вагітними.
4. Психологічний супровід вагітності:
 - 4.1. Індивідуальне консультування та психотерапія.
 - 4.2. Групові форми роботи з вагітними.

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 3, 5, 7, 9, 10.

Додаткова: 1, 9-12, 14, 16, 17, 24, 25, 28, 30, 32, 33.

Лекція 8. Розвиток психіки в пренатальний період (2 год.)

Періодизація розвитку в пренатальний період. Особливості психічного розвитку в першому, другому та третьому триместрах вагітності. Базова пренатальна матриця I – БПМ – I (С. Гроф). Розвиток мозку та психічних функцій у пренатальний період. Розвиток сенсорної сфери. Вплив емоційного стану матері на розвиток психіки дитини. Поняття емоційного благополуччя дитини та його формування в пренатальний період (Г. Г. Філіпова). “Внутрішньоутробна війна” – мікропсихоаналіз (С. Фанті).

Семінарське заняття 9. Психічний розвиток у пренатальний період (2 год.)

Перегляд та обговорення документального фільму “Життя до народження” (“In the womb”).

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 4, 6, 8, 9.

Додаткова: 1, 4, 10-12, 21, 30, 32, 33.

Лекція 9. Психологічні аспекти пологів (2 год.)

Періодизація пологів. Психологія жінки та дитини в пологах. Базові пренатальні матриці БПМ-II, БПМ-III, БПМ-IV (С. Гроф).

Психологічна підготовка до пологів. Пологи без болю. Природні та партнерські пологи. Підготовка до партнерських пологів. Психологічний супровід післяпологового відновлення. Психологічні особливості жінки в післяпологовий період. Зв'язок психічних станів у післяпологовий період з

фізіологічними змінами в організмі жінки. Післяпологова депресія. Технології на напрямки психологічної допомоги жінці в післяпологовий період.

Пренатальні втрати та робота психолога з сім'єю, яка переживає пренатальну втрату.

Семінарське заняття 9. Психологія пологів та народження (2 год.)

1. Травма народження в психологічній літературі. Віддалені наслідки переживання травми народження: міф та реальність.
2. Післяпологові стани жінки: технології психологічної допомоги.
3. Робота з сім'єю, яка переживає пренатальну втрату.

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9.

Додаткова: 1, 4, 10-12, 21, 22, 30, 32, 33.

Лекція 10. Психологічний супровід грудного вигодовування (2 год.)

Психологічні особливості новонародженого. Бондинг та холдинг. Важливість грудного вигодовування. Підготовка до грудного вигодовування. Психологічні аспекти грудного вигодовування. Грудне вигодовування як розвиток взаємин матері та дитини. Психологічні ефекти грудного вигодовування.

Психологічні чинники порушення лактації (недостатня кількість молока, відмова дитини від грудного вигодовування та ін.).

Стан грудного вигодовування в Україні. Підтримка грудного вигодовування в Україні. Десять принципів успішного грудного вигодовування ВОЗ/ЮНІСЕФ. Психологічні аспекти завершення лактації.

Семінарське заняття 10. Психологічні аспекти грудного вигодовування (2 год.).

1. Фізіологічний та психологічний аспекти грудного вигодовування.
2. Психологічні чинники порушення лактації.
3. Психологічна допомога при порушеннях лактації.

Рекомендована література:

Основна: 1, 2, 6, 8, 9.

Додаткова: 1, 4, 10-12, 21, 27, 30, 32, 33.

Завдання для самостійної роботи (модуль 2)

1. Яке місце посідає пренатальна психологія в системі наук? Запропонуйте схему. В схемі окресліть міждисциплінарні та міжгалузеві зв'язки пренатальної психології та психології батьківства.

2. Проведіть діагностику материнської сфери особистості за допомогою методики “Я і моя дитина” Г. Г. Філіпової.

3. Напишіть програму занять психологічного супроводу майбутніх батьків. У програмі зазначте мету, завдання роботи з парою (або з вагітними). Скористайтесь прикладом у додатках.

4. Проведіть аналіз сучасного стану психологічних служб у галузі пренатальної психології. Які напрямки роботи пренатального психолога є популярними в Україні? Обговоріть у групі результати.

4. Питання до комплексного підсумкового модулю

1. Предмет пренатальної психології та психології батьківства.
2. Які завдання ставить пренатальна психологія?
3. Історія становлення пренатальної психології.
4. Окресліть міжгалузеві та міждисциплінарні зв'язки пренатальної психології.
5. Які найбільші світові організації пренатальних психологів ви знаєте?
6. Батьківство як системний феномен.
7. Батьківство як біологічний феномен.
8. Історичні моделі батьківства.
9. Батьківство як культурно-історичний феномен.
10. Прихильність та її типи в системі дитячо-батьківських стосунків.
11. Параметри оцінки дитячо-батьківських стосунків у психологічних теоріях.
12. Теорія фундаментальних рухів (за Р. Франк).
13. Моделі батьківства в сучасному суспільстві: загальна характеристика.
14. Батьківство та емоційний розвиток дитини.
15. Батьківство та когнітивний розвиток дитини.
16. Батьківство та соціальний розвиток дитини.
17. Батьківство та особистість чоловіка.
18. Батьківство та життєвий цикл сім'ї.
19. Материнська потребнісно-мотиваційна сфера в концепції Г. Г. Філіпової.
20. Онтогенез материнської сфери особистості жінки (Г. Г. Філіпова).
21. Розвиток батьківської сфери особистості в ранньому віці.
22. Розвиток батьківської сфери в молодшому шкільному віці.
23. Розвиток батьківської сфери в дошкільному віці.
24. Розвиток батьківської сфери в підлітковому віці.
25. Поняття психологічної готовності до батьківства.
26. Стилі переживання вагітності.
27. Психологічні аспекти переживання вагітності у першому (другому, третьому) триместрі.
28. Розвиток сенсорної сфери в пренатальний період.

-
29. Післяпологова депресія: загальна характеристика.
 30. Післяпологова депресія матері та психічний розвиток дитини.
 31. Психологічна підготовка до пологів.
 32. Поняття природних та партнерських пологів.
 33. Психологія жінки в пологах.
 34. Психологічні переживання дитини під час пологів.
 35. Психологія пологів у концепції С. Грофа.
 36. Поняття пологової травми та її віддалених наслідків для психічного життя.
 37. Психологічні чинники порушень лактації.
 38. Психологічний супровід грудного вигодовування.

5. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Абрамченко В. В., Коваленко Н. П. Перинатальная психология: теория методология, опыт. Петрозаводск : ИнтелТек, 2004. 350 с.
2. Белогай К. Н. Введение в перинатальную психологию : учебное пособие. Томск : Изд-во Томского государственного педагогического университета, 2008. 144 с.
3. Булатевич Н. М. Організація діяльності психологічної служби : навчальний посібник. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 448 с.
4. Булатевич Н. М. Особливості формування сенсорного досвіду в пренатальний період. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Психологія. Педагогіка. Соціальна робота"*. 2011. Вип. 2. С. 33-36.
5. Булатевич Н. М. Перинатальна психологія та психологія батьківства: історія та сучасність. *Проблеми емпіричних досліджень у психології*. Вип. 2. Київ : Гнозис, 2009. 412 с. С. 354-360.
6. Добряков И. В. Перинатальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2010. 272 с.
7. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москва : Издательство института психотерапии, 2003. 319 с.
8. Перинатальная психология и психиатрия : в 2 т. / В. Яковлева, Г. Чумакова, Е. Щукина, Н. Володин, П. Сидоров. Москва : Академический Проект, 2016. 676 с.
9. Психология и психоанализ беременности : учебное пособие по психологии материнства. Самара : Издательский дом БАХРАХ-М, 2003. 784 с.
10. Филиппова Г. Г. Психология материнства : учебное пособие. Москва : Издательство института психотерапии, 2002. 240 с.

Додаткова:

1. Белогай К. Н. Психология беременности и развитие ребенка в раннем возрасте : учебное пособие. Кемерово : Кемеровский государственный университет, 2012. 156 с.
2. Борисенко Ю. В. Психология отцовства. Москва; Обнинск : ИГ-СОЦИН, 2007. 220 с.
3. Боулби Дж. Привязанность. Москва : Гардарики, 2003. 477 с.

4. Булатевич Н. М. Психічне життя до народження: розвиток та виховання сенсорної сфери. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том XI. Соціальна психологія. Вип. 6. Книга I. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 502 с. С. 93-101.
5. Булатевич Н. М. Психологічні аспекти супроводу батьківства. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Вип. 743. Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. 310 с. С. 15-19.
6. Винникот Д. В. Маленькие дети и их матери. Москва : Независимая фирма “Класс”, 1998. 80 с.
7. Винникот Д. В. Разговор с родителями. Москва : Независимая фирма “Класс”, 1994. 112 с.
8. Винникот Д. В. Семья и развитие личности. Мать и дитя. Екатеринбург : ЛИТУР, 2004. 400 с.
9. Грон Е. А. Взаимодействие психологических и генетических факторов при невынашивании беременности. *Перинатальная психология и психология родительства*. 2005. № 1. С. 30-44.
10. Грофф С. За пределами мозга. Москва : Издательство трансперсонального института, 1993. 504 с.
11. Гроф С. Психологія майбутнього: уроки з сучасних досліджень свідомості. Львів : Афіша, 2015. 238 с.
12. Добряков И. В., Защирина О. В. Перинатальная психология. Санкт-Петербург : Питер, 2015. 170 с.
13. Джайнотт Х. Родители и дети. Москва : Знание, 1986. 96 с.
14. Дубинкина Т. С. Психологический анализ ранней беременности и возможности психологической помощи. *Перинатальная психология и психология родительства*. 2007. № 1. С. 83-85.
15. Зойя Л. Отец: исторический, психологический и культурологический анализ. Москва : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2013. 280 с.
16. Иовлева Н. Н. Особенности функционального состояния мозга женщины в раннем послеродовом периоде. *Перинатальная психология и психология родительства*. 2005. № 1. С. 44-53.
17. Коваленко Н. П. Психопрофилактика и психокоррекция женщин в период беременности и родов: перинатальная психология, медико-социальные проблемы. Санкт-Петербург, 2001. 318 с.
18. Кон И. С. Ребенок и общество. Москва : Академия, 2003. 336 с. // Там: Глава 5. Этнография родительства.
19. Марковская И. М. Тренинг взаимодействия родителей с детьми. Санкт-Петербург : Речь, 2005. 150 с.

20. Мид М. Культура и мир детства. Москва : Наука, 1988. 429 с. // Там див. "Отцовство у человека – социальное изобретение. С. 308-322.
21. Могилевская Е. В. Перинатальная психология: психология материнства и родительства. Ростов-на-Дону : Феникс, 2015. 276 с. Режим доступа : <https://rucont.ru/efd/637232>
22. Психика и роды. Под ред. Э. К. Айламазяна. Санкт-Петербург : Яблочко СО, 1996. 120 с.
23. Сенченко Н. А. Особенности механизмов психологической защиты у беременных женщин. *Перинатальная психология и психология родительства*. 2006. № 1. С. 72-75.
24. Сидоров П. И., Чумакова Г. Н., Щукина Е. Г. Перинатальная психология : учебное пособие. Санкт-Петербург : СпецЛит, 2015. 143 с.
25. Скрицкая Т. В. Ценностные ориентации и уровень удовлетворенности жизнью как показатель личностного роста женщины в период беременности. *Перинатальная психология и психология родительства*. 2006. № 1. С. 76-82.
26. Уебстер-Страттон К., Герберт М. Проблемные семьи – проблемные дети. Работа с родителями: процесс сотрудничества. Екатеринбург : Рама Паблишинг, 2010. 488 с.
27. Фатеева Е. М., Цареградская Ж. В. Грудное вскармливание и психологическое единство "Мать и дитя" : учебное пособие для мед. персонала учреждений родовспоможения и детства. Москва : Агар, 2000. 183 с.
28. Филиппова Г. Г., Румянцева О. А. Особенности восприятия женщинами ситуации беременности при благоприятном и неблагоприятном ее течении. *Перинатальная психология и психология родительства*. 2006. № 2. С. 94-114.
29. Хямяляйнен Ю. Воспитание родителей: Концепции, направления и перспективы. Москва : Просвещение, 1993. 112 с.
30. Цареградская Ж. В. Ребёнок от зачатия до года. Москва : Астрель: АСТ, 2005. 281 с.
31. Яблонська Т. М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин : монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. 444с.
32. Handbook of Prenatal and Perinatal Psychology: Integrating Research and Practice / Ed. By Evertz K., Janus L., Linder R. Springer International Publishing, 2020
33. The Oxford Handbook of Perinatal Psychology / Edited by A. Wenzel. Oxford University Press, 2016. 712 p.

6. ДОДАТКИ

Додаток А

МАЛЮНКОВИЙ ТЕСТ “Я І МОЯ ДИТИНА” Г. Г. ФІЛІПОВОЇ¹

Мета дослідження. Вивчення материнської сфери жінки, особливості переживання вагітності жінкою.

Автор методики описала 6 стилів переживання вагітності жінкою. Стиль переживання вагітності описується за низкою **критеріїв**, які можуть бути оцінені під час спостережень протягом вагітності: фізичне та емоційне переживання моменту ідентифікації вагітності, переживання симптоматики вагітності, динаміка переживання симптоматики за триместрами вагітності, переважний фон настрою за триместрами вагітності, переживання першого відчуття ворухіння дитини, переживання ворухінь дитини протягом другої половини вагітності, зміст активності жінки в третьому триместрі вагітності. 6 стилів переживання вагітності (за Г. Г. Філіповою):

1. Адекватний стиль. Ідентифікація вагітності без сильних та тривалих негативних емоцій, живіт нормальних розмірів, соматичні відчуття відмінні від стану “невагітності” (інтенсивність – середня, добре виражена). В 1 триместрі можливе зниження настрою, але без депресії, в 2 триместрі – благополучний емоційний стан, в 3 – підвищення тривожності, яка знижується в останній тиждень. Активність у 3 триместрі спрямована на підготовку до післяпологового періоду. Перше ворухіння жінка відчуває в 16-20 тижнів, переживається позитивно, є приємним за соматичним відчуттям. Наступні ворухіння відрізняються від першого, не характеризуються негативними соматичними та емоційними переживаннями.

2. Тривожний стиль. Ідентифікація вагітності тривожна, зі страхом. Живіт завеликих або замалих за терміном вагітності розмірів. Соматичний компонент сильно виражений за типом хворобливого стану. Емоційний стан у 1 триместрі – підвищено тривожний чи депресивний, в 2 триместрі – не спостерігається стабілізації, повторюються тривожні чи депресивні епізоди, в 3 триместрі це підсилюється. Активність у 3 триместрі пов’язана зі страхами за результат вагітності, пологів, післяпологовий період. Перше ворухіння відчувається рано, супроводжується тривалими сумнівами або навпаки – точними спогадами про дату, час, умови, переживається з тривогою, можливі больові відчуття. Подальші ворухіння пов’язані з тривогою за здоров’я

¹ Филиппова Г. Г. Исследовательский Центр Семьи и Детства РАО. Научный Центр Психического Здоровья РАМ. URL : www.psymama.ru/articles.

дитини та своє, характерна спрямованість на отримання додаткових відомостей.

3. Ейфоричний стиль. Всі характеристики мають неадекватну ейфоричну забарвленість, присутнє некритичне ставлення до можливих проблем вагітності та материнства, немає диференційованого ставлення до характеру ворущінь дитини. Зазвичай ускладнення з'являються на кінець вагітності. Проективні методи показують неблагополуччя в очікуваннях післяпологового періоду.

4. Ігноруючий стиль. Ідентифікація вагітності дуже пізня, супроводжується почуттям досади чи неприємного здивування; живіт занадто маленький. Соматичний компонент взагалі невиражений або стан є навіть кращим, ніж до вагітності. Динаміки емоційного стану за триместрами немає або ж може бути наявним підвищення активності та загального емоційного тону. Перше ворущіння спостерігається дуже пізно, всі наступні мають характер фізичних переживань, на кінець вагітності характеризуються як такі, що завдають фізичної незручності. Активність у 3 триместрі підвищується та спрямована на змісти, не пов'язані з дитиною.

5. Амбівалентний стиль. Загальна симптоматика схожа на тривожний тип, особливістю є різко протилежні за фізичними та емоційними відчуттями переживання ворущіння, характерним є виникнення больових відчуттів, інтерпретація своїх негативних емоцій переважно виражена як страх за дитину чи наслідки вагітності та пологів. Характерні посилення на зовнішні обставини, які заважають благополучному переживанню вагітності.

6. Стиль відторгнення. Ідентифікація вагітності супроводжується різкими негативними емоціями, вся симптоматика виражена різко та негативно фізично та емоційно забарвлена (переживання вагітності як покарання, завади тощо). Відчуття ворущіння забарвлені неприємними фізичними відчуттями, супроводжуються незручностями, відчуттям гидливості. В кінці вагітності можливі сплески депресивних чи афективних станів.

Особливості стилю переживання вагітності відображається в малюнковому тесті "Я і моя дитина".

Процедура проведення. Досліджуваний пропонується аркуш паперу, олівець та дається інструкція: "Намалюйте себе і свою дитину".

Оцінка результатів

За тестом враховується:

- 1) наявність на малюнку матері та дитини;
- 2) зміст образу дитини, вік;
- 3) наявність спільної діяльності з матір'ю, психологічна дистанція;

4) характеристика загального стану (благополучний, невпевненість у собі, тривожність, ознаки конфліктності та ворожості) за формальними показниками малюнкових тестів, прийнятими у психодіагностиці. За цим показником виокремлені групи: сприятлива ситуація (1); незначні ознаки тривоги, невпевненості та конфліктності (2); тривога та невпевненість у собі (3); конфлікт з вагітністю (4).

Діагностично значущі особливості малюнку:

- відсутність на малюнку себе;
- відсутність на малюнку дитини;
- заміна образу себе чи/та дитини на символ, рослину, тварину;
- дитина схована в колисці, животуку матері;
- ізоляція дитини;
- просторова дистанція матері та дитини.

Опис симптомокомплексів, що характеризують типи малюнків

1. Сприятлива ситуація.

Формальні ознаки

Якість лінії, розташування малюнку в центральній частині аркушу, розміри малюнка відповідають прийнятим у психодіагностиці (не менше ніж 1/3 і не більше ніж 2/3 аркушу. За наявності додаткових елементів сюжету (дерева тощо) малюнок займає більшу частину аркушу. Відсутність закреслювань, витирань, перемальовок, малювань на зворотній частині, відмов, пауз понад 15 секунд, позитивні емоції під час малювання.

Змістові ознаки

- наявність на малюнку себе і дитини;
- відсутність заміни образів себе і дитини на рослини, тварини тощо;
- співрозмірність фігур матері та дитини;
- відсутність інших людей;
- додаткові предмети та деталі одягу не складають основну частину малюнку, їхня кількість, міра промальовки, розміри не тяжіють над фігурами матері та дитини;
- наявність спільної діяльності матері та дитини;
- наявність тілесного контакту (мати тримає дитину на руках чи за руку);
- дитина не схована (у ліжечку, колясці, пелюшках чи животі матері) та не ізольована (дитина, загорнута в пелюшки з промальованим обличчям, яку мати тримає на руках – гарна ознака);
- промальовка обличчя дитини;
- всі фігури намальовані обличчям до глядача;

- вік дитини наближається до віку немовляти прогресивно з 1 до 3 триместра, після пологів – реальний вік.

2. Незначні симптоми тривоги, невпевненості, конфліктності.

Формальні ознаки

Достатньо крупний малюнок, ознаки тривоги, невпевненості, які виражені в чіткості ліній, недостатньо крупний малюнок, розташування в нижній частині аркушу або ближче до одного з кутів, наявність лінії основи, незначна штрихова.

Змістові ознаки

- наявність на малюнку себе та дитини без заміни образів;
- фігура дитини занадто велика чи занадто маленька;
- наявність чоловіка, інших дітей;
- значна кількість додаткових предметів, їхні розміри є завеликими відносно розмірів матері й дитини;
- дитина в колясці чи іншому рухомому об'єкті (ковзани, гойдалка тощо), при цьому мати тримає дитину за руку чи деталь об'єкта, в якому розташована дитина;
- фігура та обличчя дитини промальовані, всі фігури зображені обличчям до глядача чи в профіль;
- спільна діяльність може бути відсутня;
- вік дитини у вагітної в межах раннього, на кінець вагітності наближується до віку немовляти, після пологів – реальний вік.

3. Тривога та невпевненість у собі.

Формальні ознаки

Малюнок дуже маленький, внизу аркушу чи кутку, наявність лінії основи, штрихова у великій кількості. Характер ліній: або з притиском, або невпевнені.

Змістові ознаки

- наявність на малюнку себе та дитини без заміни образів;
- фігура дитини занадто велика чи занадто маленька;
- недостатня промальовка фігур та обличчя себе й дитини, схематизація;
- велика кількість додаткових об'єктів, їх збільшені порівняно з фігурами матері та дитини розміри, вони займають майже весь аркуш;
- детальна промальовка деталей одягу;
- контакт з дитиною може бути по типу 1 чи 2 або поряд з дитиною без контакту (при цьому дитина не ізольована), можливі протягнуті руки без прямого контакту;
- спільна діяльність відсутня;

- наявність на малюнку декількох членів сім'ї, своєї матері.
- вік дитини у вагітної в межах дошкільного, на кінець вагітності наближується до раннього або віку немовляти, після пологів – реальний вік.

4. Конфлікт з вагітністю чи ситуацією материнства.

Формальні ознаки

Відмова від малювання, перегортання, згинання аркушу, наявність стирань, перемальовок, перекреслювань, великі плями чорного кольору, неадекватне використання розмірів малюнку (занадто дрібно або не вміщується частина малюнку, насамперед – фігура матері та дитини).

Змістові ознаки

- відсутність на малюнку себе чи/та дитини;
- заміна образу себе чи/та дитини на рослину, тварину, символ;
- відсутність спільної діяльності та контакту з дитиною;
- дитина схована (в пелюшках, колисці, животі матері);
- дитина ізольована за допомогою предметів, які відокремлюють її від матері, інколи повністю ізольована, без контакту з матір'ю (колиска, коляска, килимок, гойдалки тощо);
- велика просторова дистанція між фігурами матері та дитини;
- фігури намальовані спиною;
- відсутність обличчя, рідше – тіла;
- велика кількість додаткових деталей, їх великі порівняно з фігурами матері та дитини розміри, вони займають практично весь аркуш;
- вік дитини – дошкільний, рідше – ранній. На кінець вагітності – не знижується, навіть збільшується, після пологів – дитина більш старшого, рідше – більш молодшого віку, ніж у реальності.

МЕТОДИКА “БАТЬКІВСЬКИЙ ТВІР” О. А. КАРАБАНОВОЇ¹

Мета дослідження

Призначена для діагностики батьківської позиції та типу сімейного виховання, виявлення особливостей сприймання та переживання батьком/матір'ю характеру стосунків та взаємодії з дитиною. Методика дає змогу зібрати анамнестичну інформацію та більш повно реконструювати історію розвитку дитини, а також отримати опис проблем розвитку дитини “очима батьків”, виявити зони конфлікту в дитячо-батьківській взаємодії, визначити особливості локусу контролю батьків, об'єктивувати в письмовому вигляді скаргу та запит батьків до консультанта.

На думку авторів методики, вона має високий корекційний потенціал, оскільки матеріали творів є першим кроком у рефлексії батьками проблем виховання дитини.

Процедура проведення

Методика “Батьківський твір” рекомендується до використання на етапі діагностики та збору анамнестичних даних у процесі консультування.

Базовими темами батьківського твору є відкриті теми “Моя дитина” та “Я як батько/мати”. Залежно від мети дослідження та міри готовності батька/матері до виконання завдання формулювання може бути змінено у напрямку більшої конкретизації. Так, для уточнення історії розвитку дитини пропонується тема “Історія життя моєї дитини”; для аналізу розвитку та зміни батьківського ставлення та батьківської позиції – “Історія мого материнства(батьківства)”; для виявлення ціннісно-сміслових установок та мети виховання – “Якою я хочу виховати свою дитину”. Темі “Що подобається в моїй дитині та що я хотів/хотіла б змінити” й “Мої вимоги та заборони” надають можливість конкретизувати цілі виховання, систему вимог та заборон, що ставляться перед дитиною, оцінити ефективність виховання.

У процесі виконання завдання батьки часто неочікувано для себе відкривають особливості своєї поведінки щодо дитини та розуміють необхідність її зміни. Отже, рішення про доречність пошуку нових стратегій та тактик виховання, необхідність роботи над собою не нав'язуються батькам психологом “зверху”, а стають продуктом самостійного зрілого рішення батьків. Якщо темою твору є позиція батьків, їхні виховні установки та методи, то можуть бути запропоновані такі формулювання теми, як: “Що

¹ Бурменская Г. В., Захарова Е. И., Карабанова О. А. и др. Возрастно-психологический подход в консультировании детей и подростков. М. : Академия, 2002. 416 с. С. 273-286.

мені подобається і що не подобається в собі як у батькові/матері” та “Що я хотів би змінити в собі як у батькові/матері”.

Тема твору надається у довільній формі, без конкретизації того змісту, який має бути представлений. Психолог пропонує написати батькові/матері все, що він/вона хоче і вважає важливим та потрібним. Час написання твору не обмежується. Твір може бути написаний як удома, так і під час очікування дитини, яка проходить психологічне обстеження. У випадках, коли скарги батьків та реальні проблеми дитини пов’язані з дисгармонійністю типу сімейного виховання та порушенням дитячо-батьківських стосунків, вкрай бажано проведення методики “Батьківський твір” з обома батьками, а також з фактичними вихователями дитини.

Базова інструкція до твору “Моя дитина”: *“Шановний батько/мама! Вам необхідно максимально повно у вільній формі розповісти про свою дитину. Повідомте, будь ласка, найголовніше, поділіться своїми тривогами. Лише в цьому випадку педагоги (психологи) зможуть надати вам дієву допомогу. Обсяг вашої розповіді про дитину необмежений”*.

Оцінка результатів

При інтерпретації твору враховуються 3 групи параметрів:

- 1) поведінка батька/матері в процесі виконання завдання;
- 2) формальні показники;
- 3) змістові показники.

До значущих *характеристик поведінки батька/матері* під час виконання завдання належать:

- *Особливості сприйняття завдання (відмови, повторювані питання про зміст твору).*

Мотивування відмов: складність завдання (“дуже важке завдання”), відсутність часових та інтелектуальних можливостей його виконання (“немає часу”, “не знаю про що писати”, “давно нічого не писала, відучилась зв’язано писати” тощо). Відмова нерідко супроводжується альтернативними пропозиціями від батьків розповісти про свою дитину, про проблеми більш докладно, відповісти на будь-які питання психолога, відповісти на питання анкети та запитальника. У таких випадках відмова часто буває зумовлена об’єктивною складністю виконання завдань для осіб, які не мають постійної практики та досвіду письмового викладення своїх думок та почуттів.

Категорична відмова виконати завдання батьками з високим рівнем розвитку вербальних здібностей може бути розцінена як прояв психологічного захисту та бар’єрів на шляху усвідомлення своїх взаємин з дитиною. Надокучливі питання про зміст твору, які актуалізуються й після повторення психологом-консультантом інструкції, свідчать про високу соціальну тривожність та особистісну невпевненість батьків.

- *Спроби переписування, наявність чернеток твору.*

Зустрічаються в практиці зрідка. Чернетки є надійним індикатором гіперсоціалізації клієнта – його залежності від соціального схвалення. Спроби переписування, в яких присутні досить кардинальні зміни змісту тексту, можуть відображати як наявність перепон та бар'єрів в усвідомленні проблем дитини, так і позитивну динаміку усвідомлення батьками проблем взаємин з дитиною. В останньому випадку спроби мають не лише діагностичне, але й корекційне значення. Якщо повторний варіант твору відображає глибше усвідомлення проблеми клієнтом, її причин та можливостей вирішення, можна говорити про певні зсуви в усвідомленні проблеми батьками. Проте факт такої позитивної динаміки вдається встановити лише в результаті зіставлення першого варіанту твору з наступним, що не завжди є можливим. Навпаки, досить часто ми стикаємось з іншим варіантом “покращення” твору, коли через спрацювання захисних механізмів результатом переписування твору є “лакування” дійсності, згладжування гострих кутів у стосунках та створення образу “ідеальних батьків”, який відповідає соціальним очікуванням та зразкам, еталонним для самого автора твору.

- *Емоційне ставлення до завдання.*

Особливості міміки, пантоміміки, жестів, зміна настрою в процесі твору є інформативними для оцінки характеру ставлення батька/матері до дитини, особливостей самоприйняття, а також міри емоційної залученості батьків у проблеми стосунків з дитиною (від гіперзалученості на основі симбіотичного союзу до індиферентності та незацікавленості). Емоційне ставлення до завдання дає змогу оцінити спосіб афективного реагування на фрустрацію.

- *Коментарі під час виконання.*
- *Час виконання завдань.*

Формальні показники:

- обсяг твору;
- форма, мова та стиль розповіді;
- частка проблем виховання в загальному тексті твору;
- епіграфи;
- форма листа до співрозмовника, “канцелярська” форма;
- підкреслювання в тексті з виокремленням головного;
- малюнки в тексті;
- структурування простору аркуша (поля, лінійки, абзац тощо).

Змістові показники є найважливішими для інтерпретації батьківських творів. До них належать:

- відповідність твору заданій темі;

- співвідношення трьох планів твору – “дитина”, “один з батьків” (автор твору), “наші стосунки”;
- використання в творі імені дитини;
- опис історії розвитку дитини, її індивідуально-особистісних якостей та уподобань;
- особливості стосунків дитини з членами сім’ї;
- оцінка дитини в прямій чи непрямій формі (позитивна, негативна, амбівалентна);
- ставлення автора до дитини;
- опис системи сімейного виховання, що реалізується батьками, та оцінка її ефективності.

Обробка батьківських творів

Твір обробляється методом **контент-аналізу**. При цьому слід звертати увагу на такі обставини:

1. Полегшуючим моментом для аналізу є той факт, що багато даних про дитину відомі заздалегідь і достовірно, наприклад: стать, вік, національність, місце проживання, походження тощо.

2. Обсяг твору зазвичай не перевищує 30 речень, а цінність проєктивної продукції зростає зі збільшенням обсягу інформації. Замалий обсяг твору свідчить про те, що ані дитина, ані її проблеми не є істинним мотивом звернення.

3. Весь твір загалом пов’язаний з мотивом звернення в консультацію. Суттєвим показником актуальності проблеми є часова перспектива, в якій викладається інформація. Якщо автор переважно використовує минулий час, то, скоріше за все, проблема вже в минулому та не є значущою на даний момент.

Зміст твору, особливо характер викладу даних, можуть визначатися характером стосунків, що склалися між психологом та батьком/матір’ю. Так, при формальному ставленні психолога, текст може подаватися холодно; якщо в попередній бесіді психолог дорікнув батька/матір у проблемах дитини, то твір може набути форми виправдання.

Контент-аналіз батьківських творів здійснюється за такими категоріями: симпатія – антипатія, близькість – віддаленість, повага – неповага.

Симпатія:

- милування, розчулення від дитини; схвалення її вчинків; доброзичливість;
- використання імені дитини, емоційно забарвлених слів, пестливих, зменшувальних суфіксів, її улюблених слів;
- пом’якшення чи виправдання негативних рис, соціальних параметрів у характері дитини.

Антипатія:

- негативне ставлення до зовнішності дитини, негативна оцінка рис, навіть соціально схвалюваних, перебільшення негативних рис;
- недоброзичливе ставлення до особистості, думок, почуттів, захоплень дитини;
- роздратування з приводу динамічних рис її поведінки, неадекватна дратівливість з приводу дрібниць;
- обурення, докори, зла іронія з приводу навчання дитини, її ставлення до дорослих та однолітків;
- несхвалення її зачіски, манери одягатися тощо.

Повага:

- висока оцінка інтелекту, визнання чеснот, повага до занять та захоплень дитини;
- підкреслення, вказування в особистості дитині на соціально схвалювані риси;
- ставлення до дитини як до рівної;
- повага дитини як конкурента, відчуття конкуренції з боку дитини.

Неповага:

- заперечення здібностей, наявності інтелекту, її перспектив;
- заперечення прав дитини, заниження її віку, домінування, владарювання над нею;
- вказування на особистісні якості, які видають дитину як неадаптивну (слабка, безвідповідальна, несамотійна тощо);
- вказування на соціально несхвалювані риси дитини.

Близькість:

- відчуття спорідненості, єдності (вирази типу “ми”, “наш” тощо);
- належне знання дитини (розгорнутий опис її особистості, думок, почуттів, дрібниць, улюблених книг, фільмів, музики тощо);
- використання прямої мови;
- занепокоєність з приводу теперішнього та майбутнього дитини;
- виправдання дитини, приховування її недоліків;
- погляд на дитину зсередини, без порівняння з “нормою”, без беззаперечної орієнтації на відгуки про неї вчителів, вихователів, інших дорослих.

Віддаленість:

- відсторонення, ігнорування, незнання батьками друзів дитини, її захоплень, турбот, проблем, прихильностей;
- погляд на дитину з орієнтацією на “норму”; опис дитини за описами інших людей: вчителів, сусідів, знайомих;
- протиставлення “вона – ми”;

-
- формальний опис дитини, перерахування за пунктами її властивостей, сухість в описі інтимного життя дитини;
 - постійне невикористання імені дитини.

Порядок аналізу інформації може бути таким: про дитину, про автора твору, про характер взаємодії між ними, про соціальну ситуацію в сім'ї.

Матеріали батьківських творів можуть бути використані в роботі з батьками для аналізу сімейного виховання, виявлення його “слабких місць” та спільного вироблення нових підходів для цілеспрямованої корекції батьківської позиції.

Всі перераховані параметри аналізу батьківського твору надають можливість скласти **заключення** відповідно до схеми:

- 1) характеристика емоційних стосунків та взаємодії в родині;
- 2) історія розвитку та психологічні особливості дитини;
- 3) батько/мати як вихователь;
- 4) рекомендації щодо проведення додаткового діагностичного обстеження, програми профілактичної та корекційної роботи з сім'єю, визначення ресурсів надання психологічної допомоги родині.

МЕТОДИКА ДІАГНОСТИКИ ПРИХИЛЬНОСТІ ДИТИНИ ДО МАТЕРІ Н. КАПЛАН¹

Необхідні матеріали

2 набори з 8 картинок; кожен відповідно до статі досліджуваної дитини (додаються).

Картинки, які відображають послідовні моменти процесу розлуки хлопчика (чи дівчинки) з мамою:

- 1) дитина йде з мамою до літака;
- 2) мама стоїть біля літака, а дитина, прощаючись, махає їй рукою;
- 3) дитина дивиться услід відлітаючому літаку;
- 4) дитина на самоті повертається додому;
- 5) приходять поштар та приносить дитині посилку;
- 6) дитина відкриває посилку;
- 7) всередині посилки дитина знаходить іграшковий літак;
- 8) дитина плаче, а поштар стоїть поряд.

Мета дослідження. Визначення типу прихильності дитини дошкільного та молодшого шкільного віку до матері.

В основу методики покладено завдання скласти розповідь за серією картинок, на яких зображена ситуація розлуки з матір'ю, яка відлітає на літаку. Серія з 8 картинок була запозичена з досліджень М. Чандлера, який використовував їх для вивчення дитячого егоцентризму. Зображення мають досить умовний характер та мало деталізовані для полегшення проєкції дітьми своїх переживань, думок та почуттів на персонажів картинок – хлопчика чи дівчинку залежно від статі досліджуваної дитини (відповідно методика має 2 серії картинок).

Процедура проведення

Процедура проведення передбачає 3 етапи:

- 1) спочатку психолог пропонує дитині просто подивитися на картинки, де намальована історія про одного хлопчика (дівчинку), розкладаючи їх перед нею одну за одною;
- 2) після цього дитині пропонується розповісти цю історію та пояснити, “що тут відбувається?”;
- 3) по відношенню до кожної картинки дитину просять сказати, про що тут герой думає, який у нього настрій (“що він тут відчуває?”), що

¹ Бурменская Г. В. Методики диагностики привязанности к матери ребенка дошкольного и младшего школьного возраста. *Психологическая диагностика*. 2005. № 4. URL : <https://studfiles.net/preview/2976758>.

збирається робити тощо. В кінці бесіди дитину запитують про те, що буде, коли мама повернеться.

Оскільки в серії картинок зображення зустрічі немає, відповідь дитини на останнє запитання має суто проєктивний характер, що ґрунтується, за припущенням, на власному досвіді спілкування з мамою. Бесіда записується, а потім піддається аналізу.

Оцінка результатів

Предметом аналізу та оцінки є як зміст розповіді, яку склала дитина, так і її відповіді на запитання психолога, що допомагають з'ясувати, як дитина сприймає та емоційно переживає ситуацію розлуки з матір'ю. Згідно з системою оцінювання, розробленою Н. Каплан, визначається один з **4 типів прихильності** дитини до матері: надійний (В), тривожно-уникаючий (А), тривожно-амбівалентний (С) та дезорганізований (D).

Для *дезорганізованого* типу характерна серйозна дезорієнтованість у поведінці матері, внаслідок чого у дитини з легкістю виникають страхи та найгірші занепокоєння відносно наслідків розлуки.

Інтерпретація результатів цієї методики має якісний характер, при цьому критерії диференціації розповідей дітей з погляду прояву в них типів прихильності переважно стосуються загального емоційного фону сприймання ситуації, здатності до вербалізації почуттів та думок з приводу розлуки, характеру інтерпретації поведінки матері (від'їзд, подарунок), а також способів справлятися зі своїми переживаннями.

Н. Каплан наводить особливості розповідей дітей з різними типами прихильності.

Для дітей з *надійним типом прихильності* (В) є характерною здатність до відкритого та досить чіткого словесного оформлення сутності свого суму та деяких негативних переживань, які (що важливо підкреслити) виникли безпосередньо з приводу розлуки з об'єктом прихильності, а не з іншої причини, наприклад: "Тепер дівчинка сумна, оскільки мама від'їжджає", "Хлопчик відчуває сум, оскільки мама відлітає". Діти з надійним типом прихильності показують себе більш активними та самостійними в пошуку способів конструктивно справлятися з важкою для них ситуацією розлуки, наприклад: "Вона піде на вулицю та буде гойдатися на гойдалці". Окремі діти пропонували тим чи інакшим способом зв'язатися з відсутньою мамою, щоб хоча б частково реалізувати свою фрустровану потребу в контакті та близькості, наприклад: "Дівчинка буде телефонувати своїй мамочці". Передбачувана зустріч з мамою уявляється як виключно радісна, після чого дитина повертається до своїх занять.

Розповіді та відповіді дітей з *тривожно-уникаючим типом прихильності* до матері (А) також відрізняються низкою особливостей, проте серед них домінує тенденція ігнорувати в картинках саме той зміст, який пов'язаний з появою прихильності, наприклад: "Жінка від'їжджає, а

дівчинка дивиться”. Зазвичай діти визнають, що дитина, зображена на картинці, засмучена, проте не пов’язують це почуття з розлукою, наприклад: “Вона сумує, тому що хоче їсти”. Крім цього, вони відкидають можливість, що герой картинки може сердитися чи відчувати схожі на гнів почуття, віддаючи перевагу думати, що у відсутності мами він, наприклад, “буде просто сидіти”. Діти з таким типом прихильності можуть взагалі ігнорувати якщо не факт розлуки, то його значення для дитини, що, на думку авторів методики, вказує на відсутність у таких дітей спонукань до пошуку контакту та близькості з об’єктом прихильності. Загалом для цієї категорії дітей характерним є емоційне дистанціювання від об’єкта прихильності.

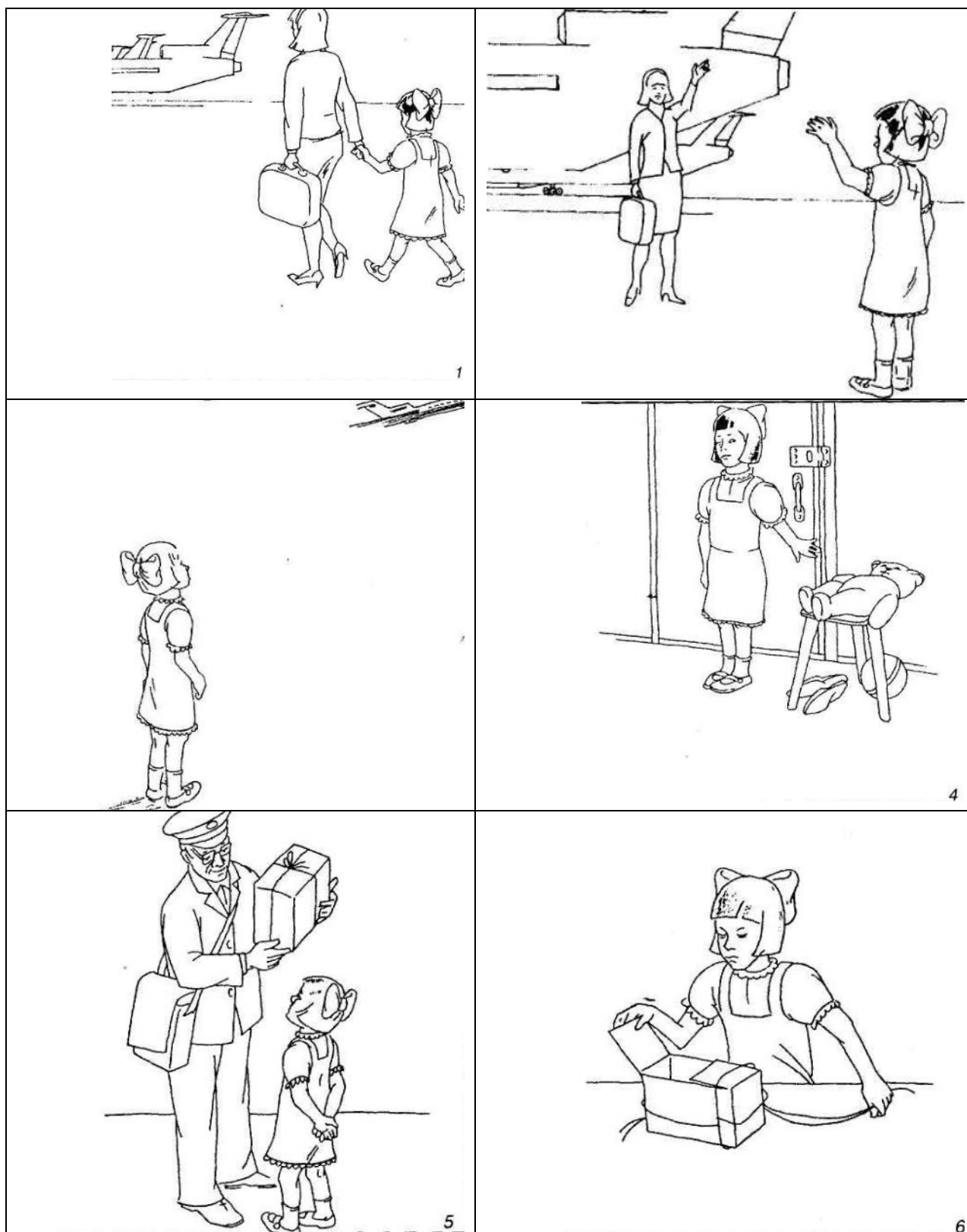
Для дітей з **тривожно-амбівалентним типом прихильності** до матері (С) типові прояви негативних почуттів (найчастіше – гніву) – відкриті або завуальовані. Тут проявляється тенденція звинувачувати об’єкт прихильності, а також приписувати герою історії ті чи інші форми протестної поведінки (часто суперечливої), наприклад: “Він весь час буде сидіти поряд з батьком та погано себе поводити”.

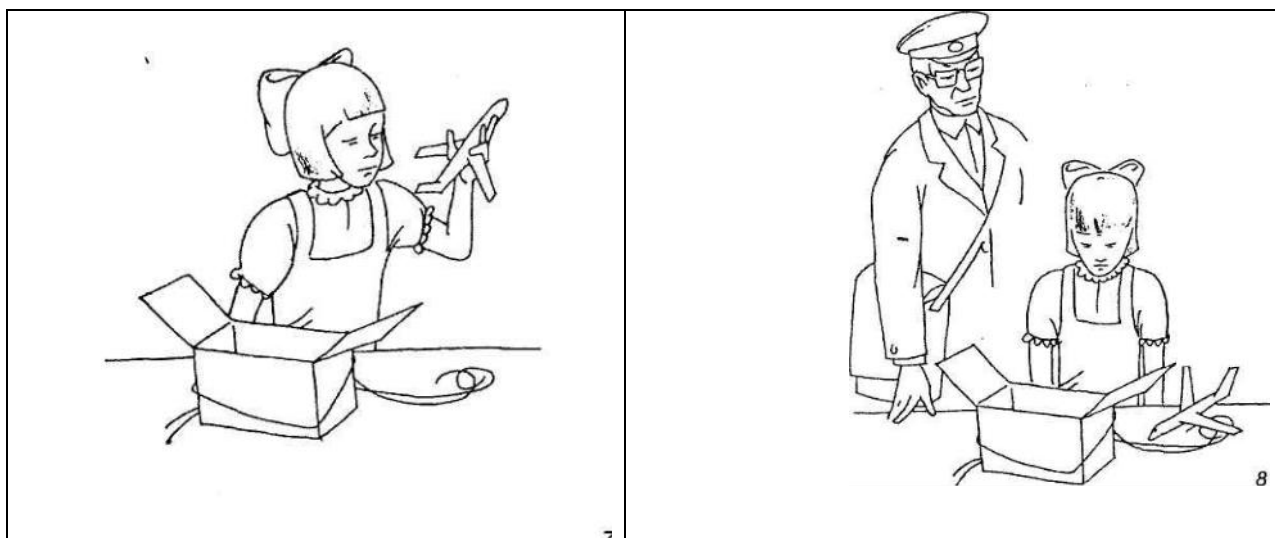
Діти з **дезорганізованим типом прихильності** (D) виявляють ознаки тривоги, занепокоєнь чи очікувань чогось страшного, що може відбутись з матір’ю (чи іншим об’єктом прихильності), наприклад: “Вона думає, що її мама помре, тому що літак загориться”. Аналогічно страхи можуть стосуватися самого героя історії, наприклад: “Він загубиться, а потім всі двері будуть зачинені, і він не зможе зайти”. Нерідко діти з цієї групи з явною тривогою реагують вже на саме завдання про від’їзд мами, а деяких це настільки лякає, що вони або завмирають і потім відповідають пошепки, або дають виключно односкладні чи суперечливі за змістом відповіді, наприклад: “Їй добре, погано”.

Як зазначає Г. В. Бурменська, ця методика має певні обмеження. Її потенціал звужений щодо дітей з труднощами в мовленнєвій та інтелектуальній сферах, оскільки вони можуть надавати невиразний матеріал, що не дає змоги робити висновки про прихильність дитини. З другого боку, може впливати втрата дитячої безпосередності, що супроводжує особистісний розвиток дитини в період кризи 7 років. У деяких дітей проведення методики призводить до замкненості, недостатньої розгорнутості відповідей чи їх формалізації – свідомому “підлаштовуванню” під соціально очікувані та схвалювані стереотипи дитячо-батьківських стосунків. Тому методику Н. Каплан слід застосовувати вдумливо та доповнювати іншими методиками дослідження дитячо-батьківських стосунків, що відповідає загальній вимозі психологічного обстеження – його комплексному характеру.

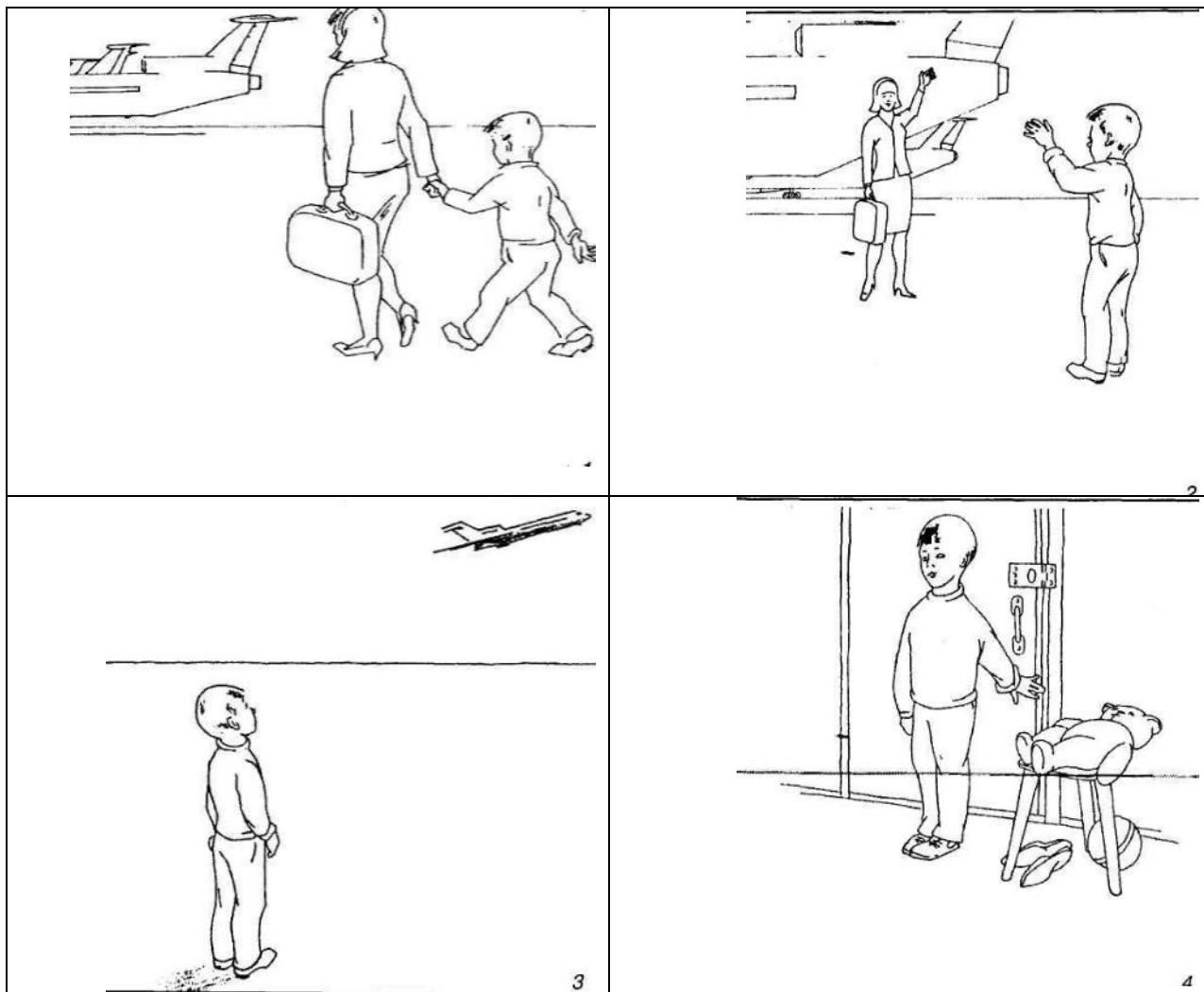
**СТИМУЛЬНИЙ МАТЕРІАЛ ДО МЕТОДИКИ
ДІАГНОСТИКИ ПРИХИЛЬНОСТІ ДИТИНИ ДО МАТЕРІ
Н. КАПЛАН**

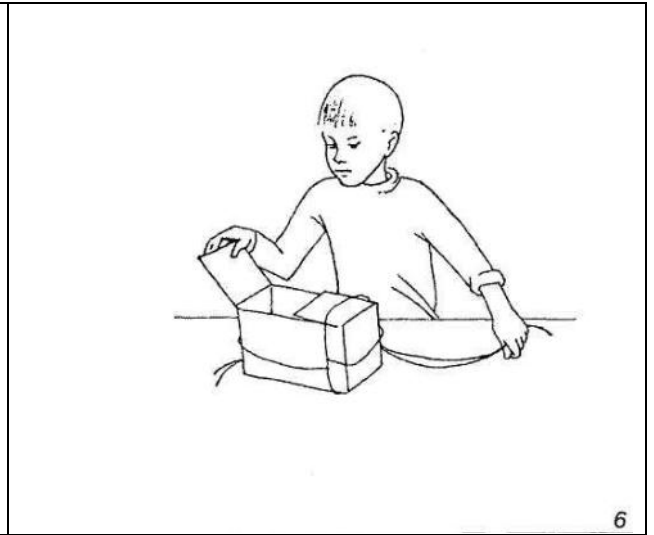
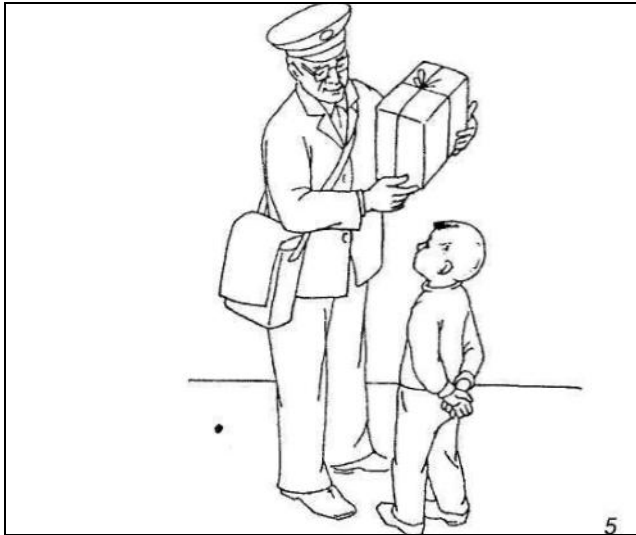
Набір картинок для дівчинки

Набір картинок для хлопчика

ПРИКЛАД ПРОГРАМИ ЗАНЯТЬ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРОЕКТИВНИХ ТЕХНІК ДЛЯ ПАРИ, ЯКА ОЧІКУЄ ДИТИНУ¹

1 заняття

Знайомство з фарбами (плями). Мета наших занять – відчутти зв'язок між своїм внутрішнім світом та зовнішнім матеріалом. Для цього ми маємо вивчити матеріал, зрозуміти його деякі властивості, щоб він став поводити нашою душою. Інакше кажучи – познайомитися з мовою фарб. Намочіть водою аркуш паперу. Наберіть на пензлик фарбу, яка вам подобається найбільше в цей момент, та прикладіть до аркуша. Подивіться, що вийшло. Потім прикладіть знову і знову. Змініть фарбу. Спробуйте різні фарби: приємні і ті, які вам здаються неприємними. Познайомтеся з ними.

Приємний та неприємний кольори. Оберіть фарби, які вам більш приємні та менш приємні. Візьміть 2 аркуші паперу, один заповніть фарбами першої групи, а другий аркуш – фарбами другої групи. Використайте по 2-3 фарби для кожної групи. Візьміть третій аркуш та заповніть його, використовуючи один колір з першої групи та один колір з другої.

2 заняття

Знайомство з фарбами (лінії). На попередньому занятті ми познайомилися з плямами та кольорами. Сьогодні познайомимось з лініями. Візьміть будь-яку фарбу, яка вам подобається в цей момент, та намалюйте будь-яку лінію в будь-якому місці вашого аркушу... Зупиніться на деякий час та намалюйте будь-яку лінію в іншому місці вашого аркушу... Відчуйте характер цієї лінії, враження, яке вона на вас справляє... Тепер проведіть ще одну лінію. Хай вона буде іншого характеру... Тепер спробуйте різні лінії з різними характерами. Можна змінити фарби, якщо бажаєте.

Вагітність. Розташуйте аркуш вертикально. Уявіть собі, що основну частину його простору займає овал. Візьміть фарбу, яка вам подобається, намалюйте контури цього овалу. Візьміть будь-які фарби та спробуйте намалювати всередині овалу те, як ви відчуваєте вашу дитину, яка зараз живе всередині вас. Тепер зверніть увагу на область, розташовану поза овалом. Що це може бути? Це можете бути ви, ваш організм, а можливо – зовнішній світ?

3 заняття

Стани (смуги). Згадайте стан, в якому ви прокинулись, та оберіть фарбу, яка, на ваш погляд, найбільше відповідає цьому стану. Намалюйте

¹ Обґрунтування цієї програми можна знайти за посиланням: Трунов Д. Г. Феноменологическая арт-терапия в психологической подготовке супружеских пар к рождению ребенка. *Перм. мед. журн.* 2007. Т. XXIV. № 1–2. С. 155–161.

цією фарбою смужку повздовж краю аркушу (зверху, знизу чи збоку). Потім оберіть фарбу, яка відповідає тому стану, який прийшов на зміну першому, намалуйте поряд з першою смужкою ще одну. Згадайте, як змінювався ваш стан далі, та знайдіть відповідні фарби. Нехай ширина смужок відповідає тому часу, протягом якого тривав цей стан.

Народження. Сьогодні ми намалюємо пологи. Уявіть собі ті почуття, які наповнюють цей процес, образи, які асоціюються у вас з цим процесом. Спробуйте знайти фарби, які допоможуть їх виразити.

Модифікація: уявіть собі ті почуття та відчуття, які наповнюють процес народження дитини: до, під час та після пологів. Спробуйте знайти фарби, образи чи символи, які змогли б виразити цей процес.

4 заняття

Стани (кола). Ця вправа призначена для аналізу свого поточного емоційного стану. Її можна використовувати, коли ви перебуваєте в стані занепокоєння, переживаєте змішані та суперечливі почуття. Отже, оберіть фарбу, яка, на ваш погляд, більше всього відповідає вашому поточному емоційному стану, намалуйте цією фарбою невеличкий кружечок у центрі аркушу. Подивіться на цей кружечок та порівняйте з ним свій емоційний стан. Якщо ви відчуваєте, що ця фарба відповідає вашому настрою, проведіть навколо намальованого кружечка коло цією ж самою фарбою, тобто збільшіть його. Можливо, ви відчуєте, що у вашому стані є ще щось, що можна було б виразити фарбою іншого кольору. Тоді візьміть цю іншу фарбу та намалуйте нею навколо кружечка наступне коло. Так, додаючи нові кола, досліджуйте свій стан.

Майбутнє моєї дитини. Намалуйте в центрі свою дитину в будь-якому віці. А навколо намалуйте предмети, заняття, людей тощо – все, що ви пов'язуєте з майбутнім вашої дитини в цьому віці. Ви можете обрати будь-яку манеру для малювання: реалістичну, “дитячу”, абстрактну.

5 заняття

Спонтанний малюнок. Візьміть будь-які фарби, що вам сподобались, та заповніть простір аркушу плямами та лініями будь-якої форми та розміру. Нічого спеціально не малюйте – просто заповніть фарбами простір аркушу.

Наша сім'я. Це завдання можна виконувати і в парі. Ви можете обрати будь-яку манеру для малювання: більш чи менш реалістичну, “дитячу” чи абстрактну. Це може бути символічний образ.

Модифікація: намалуйте герб вашої сім'ї.

Навчально-методичне видання

ПРЕНАТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ БАТЬКІВСТВА

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Для студентів галузі знань – **05 Соціальні та поведінкові науки**
Спеціальність – **053 Психологія**
Спеціалізація – **психологія розвитку**
Освітній рівень – **магістр**
Вид дисципліни – **дисципліна з циклу вибору студентів**

Технічне редагування – Т. М. Ветраченко

Верстка – Т. С. Меркулова

Підписано до друку 28 січня 2021 р.
Формат 60x84/16. Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. др. арк. 2,5. Об.-вид. арк. 1,58.
Наклад 300 прим. Зам №
Віддруковано з оригіналів

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002 (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26